

ESKİ TÜKÇEDEKİ YAÑŞA FİİLİNİN YAŞADIĞI BİR ÖRNEK: YENÇELEŞMEK

Dilek HERKMEN*

ÖZET

yençeleş- fiili mevcut
I
yañşa- fiilinin
ençeleş-
Yençeleş-
fiilinin *yañ*
I -

A LIVING EXAMPLE OF THE VERB YAÑŞA TURKISH: YENÇELEŞMEK

The verb *yençeleş-* which was collected from Anatolian dialects, takes place in present sources in different shapes. This word that underwent vowel changes is a derived form of *yañşa-* verb which has been seen since old Turkish period.

In this study, the analysis of verb *yençeleş-* is confirmed that, the verb *yençeleş-* had been derived from an onomatopoeic word root *yañ*. Also the other derivatives of that root were shown in this study.

S

Dr., Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
dilekherkmen@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Derleme ve Tarama Sözlüğü'nde yer almayan fakat halk arasında yaygın olarak kullanılan "çene yarı tırmaya kalkmak, çene çalmak, lâf yeti tirmek, birinin söylediklerine olur olmaz karılık vermeye kalkmak" fiilinin kaynağını arama çabası, bu çalımanın temelini oluşturur. Eski Türkçeden günümüze ulaşan bu kelimenin tahlili ve geçirdiği değişiklikler tespit edilirken tarihî metinlerdeki yeri ve günümüzdeki kullanımı da belirlenmeye çalışılmıştır.

Fiil gövdesinde yer alan isimden fiil yapan +*IA-* ve fiilden fiil yapan *-ş-* ekleri açıktır. Fakat kök ya da gövde olabilecek *yençe* ekli kaynaklarda bu ekli ile yer almamaktadır. Bu da kelimenin ses değeri ikli ünlü olması ve yapısal farklılık göstermesi nedeniyle tanınmadığını düşündürmektedir. Bu fikirden hareketle, kelimenin kaynağını araştırırken kalın sıradan ince sıraya

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Üküş sözlese atı yañşak başı (1027) “Çok konu ursa adı gevezeba ıdır.” (Arat 1959: 85)

Kişide uçuzı kişi yañşakı. (1028) “nsanların itibarsızı geveze olanıdır.” (Arat 1959: 85)

Divanü Lugati't-Türk'te aynı anlamla u cümlelerde yer almaktadır:

Yañşak telim sayrap anı tamgak katar. (Ka garlı: 235) “Geveze insan çok konu ursa dili dama ı kaskatı olur.” (Dankoff 1985 I: 349)

Yañşak er. (Ka garlı: 612) “Geveze adam.” (Dankoff 1985 II: 347)

Kutadgu Bilig'de ayrıca - “gevezelik etmek” fiili de yer almaktadır.

Üküş sözlese yañşadı tir bilig (174) “Çok konu ursa “gevezelik etti” der bilgi.” (Arat 1985: 24)

Atebetü'l-Hakayık'ta kelime “gevezelik etmek” anlamında *yañşar erse* (Arat 2006: 52) ve *öküş yañşagan til* (Arat 2006: 51) ekilleri ile mevcuttur. *Divanü Lugati't-Türk*'te geçen - “gevezelik etmek, gevezelik ederek ba a rıtmak” ekli, fiilden fiil yapan *-t-* ettirgenlik ekini almı tır (Clauson 1972: 953).

Ol anıñ başın yañşattı. (Ka garlı: 442) O onun ba ını çok konu arak a rıttı. (Dankoff 1985 II: 144)

Kelimenin “çok konu arak, gevezelik ederek ba a rıtmak” anlamı *Divanü Lugati't-Türk*'te yer almaktadır. (Ka garlı: 442)

El-İdrak Haşiyesi'nde (zbudak 1936: 51), *Sanglax*'ta (Clauson 1960: 28, 78), *Dictionnaire Turk-Oriental*'da (Courteille 1972: 538) ve eyh Süleyman Efendi'nin *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî* adlı sözlü ünde “a zı yavan, tatsız, geveze”² kelimesi mevcuttur. Ayrıca *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*'de yer alan *yañşamak*³ fiili de “ziyade söylemek, çene yarı tırmak, gevezelik etmek”, olarak açıklanmaktadır. Kelimenin “gürültücü” ekli de bulunmaktadır (Toparlı 2003: 310). Aynı kelime Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden 14. yüzyıla ait *Müntahab-ı Şifa*'da da ekliyle yer almaktadır (Önler 1999: 327).

²,UA½U² eyh Süleyman Efendi-yi Buhari 1298: 300.

³,U'UAJ½U² eyh Süleyman Efendi-yi Buhari 1298: 300.

Kâmûs-ı Türki'de **ياخشاق** "tatsız surette geveze, a zı yayvan", olarak açıklanırken **ياخشالق** "tatsızca gevezelik"; **ياخشالق** ve **ياخشامق** ise "tatsızca gevezelik etmek, tatsızlanmak" olarak anlamlandırılmıştır (emsettin Sami 1317: 1534).

Tarama Sözlüğü'nde "çok sözlü, bo bo az, geveze" (Tarama Sözlü ü 1996: 4292) ve ( ) "saçma sapan söz söylemek, gevezelik etmek" (Tarama Sözlü ü 1996: 4293)

kelimeleri *Derleme Sözlüğü*'nde , , "1. gevezelik etmek, 2. azarlamak, söylenmek, çekmek, 3. mızımızlanmak, vara yo a söylenmek" (Derleme Sözlü ü 1993: 4174), **h**, , [-1, (I), **yansak**,] 1. geveze, densiz, yersiz konu an, 2. sarho , 3. yılı ık, çok gülen olarak yer almaktadır (Derleme Sözlü ü 1993: 4173).

Tarihî metinlerde belirtilen anlamlarda yer alan kelime için kaynaklar **-k** < - tahlili ile - fiilini kök kabul etmişlerdir (Clauson 1972: 953, Dankoff III 1985: 213, Räsänen 1969: 186-187, Nadelyaev 1969: 235). Fakat kelimenin tahlili öyle olmalıdır:

k "geveze" < * - **-k** < * - - < * "yansıma kelime" kr . **-ra-** "saklanması gerekeni söylemek, bo bo azlık etmek" (Ka garlı: 6 zca ya ° amak 1 (Ka : (. : (

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

verilmemi tir (Erdal 1991: 255). Räsänen kelimeyi - olarak almı Mo olca *yansi-* kelimesi ile ili ki kurulabilece ini i aret etmi tir (Räsänen 1969: 187).

Yine *Divanü Lugati't-Türk*'te yer alan -⁴ “saklanması gerekeni söylemek” ve -⁵ “saklanması gerekeni söyletmek” fiilleri “yansım kelime” kökünün varlı mı do rulayıcı niteliktedir (Herkmen 2009: 817). Zira;

- “saklanması gerekeni söyletmek” < -*ra-t-* < -*ra-* “saklanması gerekeni söylemek” “yansım kelime” (Tekin 2003: 161).

eğinde tahlil edilen kelimenin - fiili ile aynı kökten türedi i anla ılmaktadır. Kelimenin bu ekilde yapılan tahlilinde isimden fiil yapan +*rA-*, +*kIrA-* eki mevcuttur. Bu ek, *kükre-* “kükremek”, *çokra-* “kaynamak” fiillerinde de oldu u gibi yansım kelimelerden fiil türetmektedir (Tekin 2003: 149-162).

Ayrıca aynı kökten geldi i belirtilen , -, - kelimelerinin de

- *-z-a-* - *-z-a-* “çınlamak, yansımamak” - *-z <* “yansım kelime” (Clauson 1972: 953, Ta 2005: 92)

tahlilinde görüldü ü gibi kökünden isimden isim yapan +*zeki* ile türedi i kabul edilmektedir (Brockelmann 1954: 142). Var oldu u kabul edilen * ekinden türemi olan - “çınlamak, yansımamak”⁶; “benzeyi , kıyas; örnek”⁷; - “çınlamak, yansımamak, benzetmek, yakı tırmak”⁸ kelimelerinin yanı sıra “yankı” kelimesinin de aynı kökten geldi i anla ılmaktadır. Zira Clauson - kelimesinin -, - ve kelimeleri ile ili kili olabilece ine dikkat çekmi (Clauson 1972: 953), *Etymological Dictionary of The Altaic Languages* - fiiline yer vermemi fakat - ve kelimelerinin kökü olarak “yankı, akis, ses” yansım kelimesini göstermi tir (Starostin 2003: 1544). *Old Turkic Word Formation*'da “gevezelik, bo bo azlık etmek” olarak

⁴ *Ol bir söz yañradı.* “O gizli kalması gereken bir eyi söyledi.” (Ka garlı: 619)

⁵ *Ol añar sözüg yañrattı.*⁵ “O, ona saklanması gereken eyi söyledi.” (Ka garlı: 442)

⁶ *Kutadgu Bilig* 3815.

⁷ *Kutadgu Bilig* 17, 1651, 2255, 2820, 4983, 4985.

⁸ *Kutadgu Bilig* 471, 485, 460, 1385, 5606.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

anlamlandırılan - fiilinin köküne olarak yine yansıma kelimesi ile karşı edilmiştir (Erdem 1991: 470).

Derleme Sözlüğü'nde *yanık*, [yanık] (III) (IV) maddesinde [yanık], huysuz, imaratsız. İmaratsız geveze anlamı ile verilen (*Derleme Sözlüğü* 1993: 4161, Gülensoy 2007: 1054-1055) ve *Kıyas-ı Türki*'de *یاغان*⁹ “daima ikâyet edip bir şeyden memnun olmayan” (titiz bedhuy”, eklinde geçen kelime ve kökünden türemiştir. *یاغان* “bir eyi beğenmemiş, muttasıl ikâyet etmek, titizlik ve hırçınlık etmek”, *یاغان* “daima ikâyet edip, bir şeyden memnun olmayan adamın hâli, titizlik, bedhuyluk” sözcükleri de yine kökünden türemiş sözcükler olmalıdır.

Yine *Derleme Sözlüğü*'nde mevcut olan “yanık, etkin ses, söz”, “çok söylemek, söylenmek”, “yüksek sesle okumak, konu mak” (*Derleme Sözlüğü* 1993: 4166) ve ayrıca “geveze” (Gülensoy 2007: 106) örnekleri de adı geçen kelime ile ilintilidir.¹⁰

Kelimenin tarihî metinlerdeki türevleri ve bunların günümüzde ya ayan eklerinin yanı sıra Mo olcada da - fiiliyle biçim ve anlam bakımından benzerlik gösteren sözcükler mevcuttur: *yangsi*- “bo konu ma veya dırdırdan sıkılmak; gevezelik etmek, bo bo konu mak; sürekli sövüp saymak; sürekli havlamak”, *yangsiburi* “geveze, gevezelik, bo laf; havlama”; *yangsigur* “gürültülü, patırtılı, amatacı, gürültücü; sürekli havlayan”, *yangsiy-a* “geveze, bo bo az, kavga, çeki me; bo sözlü, gürültücü, yaygaracı, sürekli havlayan, sürekli söven”, *yangla*- “arkı söylemek, kutsal metinlerden iir okumak”, *yanggina*- keskin ses çıkarmak, diyez çıkarmak” (Lessing 2003: 683). *Yang* kökünden türemi olan bu kelimelerin Mo olcada ödünçleme yolu ile geni bir yer edindi i dü ünülebilir. Ayrıca, belirtilen kelimelerin anlam ve yapı bakımından benzerlik göstermesi Türkçe ile Mo olca arasındaki genetik akrabalı ın neticesi olarak da açıklanabilir. Zira, Altay dilleri terosine göre Türkçe ve Mo olcanın aynı kaynaktan geldi i varsayılmaktadır. Fakat yansıma kelimeler hiç akraba olmayan dilerde de ortak olabildiklerinden bu akrabalı ın ispatı olarak de erlendirilmemelidir.

- kelimesi çe itli eklerde ça da Türk lehçelerinde de ya amaktadır: Karaçay - Malkar Türkçesinde *a-* “bo konu mak, gevezelik etmek”, “geveze, ii ii var

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- ARAT, Re it Rahmeti (1985), *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARIKO LU, Ekrem, Klara Kuular (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BANGUO LU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BROCKELMANN, Carl (1954) *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, E. J. Brill, Leiden.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- CLAUSON, Sir Gerard (1960), *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mahdī Xān*, London.
- ÇA BAYIR, Ya ar (2007), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük, C. 5, Ötüken Ne riyat, stanbul.*
- DE COURTEILLE, Abel Pavet (1972), *Dictionnaire Turk-Oriental*, Philo Press, Amsterdam.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, C I-II*, Wiesbaden.
- GABA N, Annemarie Von (1954), *Türkische Turfan-Texte VIII Texte In Brāhmīschrift*, Akademie Verlag, Berlin.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü, O-Z*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HERKMEN, Dilek (2009), *Divanü Lugati't-Türk'te Söz Yapımı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü Türk Doktora Tezi, stanbul.
- LHAN, Nadir, *Türk Dilinde Ünsüz Dü mesi Nedenleri ve Türleri*, Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of Word of Turks, <http://www.diewelt-dertuerken.de/index.php/ZfWT>, Vol.1, No. 2 (2009), s.43-55.
- ZBUDAK, Veled (1936), *El-İdrak Hâşiyesi*, Devlet Basımevi, stanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- KORKMAZ, Zeynep (2005), “Bartın ve Yöresi A ızları Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman, “Balıkesir Çepnileri ve A ız Özellikleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 1577-1605.
- NADELYAEV, M., NAS LOV, M., TEN EV, P., ŞÇERBAK, A.M. (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad.
- NASKAL , Emine Gürsoy, Viktor BUTANAYEV, Almagül S NA, Erdal AH N, Aylin KOÇ (2007), *Hakasça – Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ORALTAY, Hasan, Nuri YÜCE, Saadet PINAR (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Ara tırmaları Yayınları, stanbul.
- ÖNLER Zafer (1999), Celalüddin Hızır (Hacı Pa a) Müntahab-ı İfa II Sözlük, Simurg, stanbul.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno – Ugricae XVII, 1, Helsinki.
- STAROSTIN, Sergei, Anna DYBO, Oleg MUDRAK (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, C. II, Brill, Leiden-Boston.
- EMSETT N SAM (1317), *Kâmûs-ı Türkî*, stanbul. (Tıpkıbasımı emsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Yayınları, stanbul 1989.)
- EYH SÜLEYMAN EFEND -Y BUHAR (H. 1298), *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*, Mihran Matbaası, stanbul.
- R L YEYEV, M. ., M. . SLAMOV (2003), *Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti II Cild M-Z*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TA , brahim (2005), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü Türk Dili Doktora Tezi, stanbul.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay – Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- TOK, Turgut, “Denizli li A ızlarında Vurguya Dayalı Ünsüz Dü mesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkic*, Volume 3/7 Fall 2008, s. 841-848.
- TÜRK D L KURUMU (1993), *Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. XI (U-Z), 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TÜRK D L KURUMU (1996), *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, C. VI (U-Z), 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEK N, Talat (2003), *Makaleler 1 Altayistik*, haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Grafiker Yayınları, Ankara.
- TEK N, Talat, ÖLMEZ, Mehmet, CEYLAN, Emine, ÖLMEZ, Zuhul, EKER, Süer (1995), *Türkmençe – Türkçe Sözlük Түркменче – Түркче Сөзлүк*, Simurg, Ankara.
- TOPARLI, Recep, Hanifi VURAL, Recep KARAATLI (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.